

doi: 10.21464/fi38420

Damir Smiljanić

Aporetika

Nacrt filozofske metodologije

Akademski knjiga, Novi Sad 2016.

Prije izdavanja knjige *Aporetika*, Damir Smiljanić izdao je tri knjige, preko pedeset znanstvenih i stručnih članaka, dvanaest prijevoda i četiri intervjua. Temeljni Smiljanićevi filozofski interesi organizirani su oko filozofije jezika, teorije spoznaje, filozofije medija, filozofske metodologije i posebice metafizofije, područja kojemu gradom i naravi pripada knjiga ovdje uzeta u razmatranje, a koje (područje) podrazumijeva ne priklijanje odabranoj filozofskoj poziciji, nego istraživanje »pozicijske strukture filozofskog mišljenja«, čime je i dalje prilična novost u svijetu filozofiranja. »*Aporetika* leži u srži filozofije«, piše Smiljanić (str. 16).

Autor je podijelio tekst *Aporetike* na tri dijela, od kojih je uvodni posvećen »Filozofiji kao umijeću problematizacije«. U njemu autor spretnim risom prolazi vrste filozofskog mišljenja, takoreći, priprema vlastitu taksonomiju temeljito razrađenu u drugom dijelu knjige, i predstavlja filozofiju kao umjetnost problematiziranja (*die Kunst der Probleme*), inspiraciju crpeći iz filozofije Wittgensteina i Kanta, pače postavlja filozofiju kao onu disciplinu koja problematizira i problematičnost problema postavljajući pitanja prešućena ostalim skupovima ljudskog teorijsko-praktičkog disciplinarija, odnosno kao onu vrstu čovjekova stavljanja-u-djelo (Heidegger) koje postavlja pitanje o vlastitoj naravi (filozofija je, po Smiljaniću, nužno i *autologija* – razmatranje sebe same – pri čemu Smiljanić upozorava na to da pojam *autologija* potječe od Niklasa Luhmanna). Također, prvo poglavlje predstavlja nužno aporetički karakter filozofskog mišljenja, odnosno filozofija je shvaćena u modernističkom pathosu nezavršivosti – što autora logično vodi istraživanjima formi aporetiziranja. Autor u prvom poglavlju *Aporetike* predstavlja i slične pokušaje uspostave taksonomije vrsta filozofskog mišljenja, pri čemu posebno ističe rad Tatjane Schönwälder-Kuntze (koja također, u tekstu knjige *Philosophische Methoden*, ispostavlja taksonomiju sedam vrsta metoda, ali nešto drugačije obličenih: *transcendentno obrazlaganje, dijalektičko rekonstruiranje, fenomenološko stavljanje u zgrade, hermeneutičko razumi-*

jevanje, analitičko pojašnjavanje, diskurzivno uređivanje i dekonstrukcijsko postavljanje pitanja) i Józefa Marije Bocheńskoga (*Die zeitgenössischen Denkmethode*). *Aporetika* je dvosmjerni tekst – s jedne strane, tendencija je p(r)okazati filozofiju kao problematiziranje (usputno autor zaziva jednu buduću ekstenzivnu razradbu teorije problema) – pri čemu ispostavlja temeljni pojam (fenomen) aporetičnosti filozofije – a s druge strane, ponuditi jedan »proizvoljan« nacrt filozofske metodologije kao pripreme prethodno navedenog istraživačkog zadatka. U skladu s postavkama ponuđenima u uvodnom poglavlju teksta, autor odlučuje predstaviti sedam metoda filozofiranja, svaku provlačeći kroz trovrstni teorijski zor:

»(A) kratak historijski prikaz određenog metodskog pristupa, (B) sistematična karakterizacija toka argumentacije kod onih koji (uglavnom) koriste tu metodu, uključujući egzemplifikaciju metode, dakle ilustraciju aporetičkih situacija na kojima se ta metoda opobava, (C) imenovanje jedne od specifičnih aporetskih formi što nastaje odnošenjem mišljenja prema samome sebi.« (str. 22)

Prvi dio knjige, »Idea filozofske aporetike«, proširenje je uvoda u kojemu autor – kroz pet eseja – predstavlja temeljne točke koje ga motiviraju na ispostavljanje jednog *Nacrta filozofske metodologije*. U poglavlju »Tipovi mišljenja u filozofiji« autor predstavlja slijed antagonizama filozofskih koncepata i pruža načine njihova nadilaženja: od onog (antagonizma) sistemskog i problemskog mišljenja koje prevladava u pojmu sistematičnog mišljenja (rezultatom dijalektike sistemskog i problemskog mišljenja, »konsekventnog mišljenja problema«, »prodiranja u Stvar«), preko antagonizma sistematičnog i historijskog mišljenja, do onog antitetičkog i heterotetičkog mišljenja prevladanog u sistematskom mišljenju (sedmoj metodi u autorovoj taksonomiji filozofskih metodskih vrsta). Sistematsko mišljenje za autora predstavlja manje brigu oko istinitosti (istinolikosti), koliko fokus na produktivnost (moguće praktičko-teorijske ekstenzije) izvjesne filozofske naslonjenosti. U poglavlju »Problemi kao polazište filozofije« filozofija je predstavljena kao ona disciplina koja na specifičan način problematizira, što autora – logično – dovodi do pitanja metode i strukture problema kako ih zatječemo u filozofiranju, odnosno čitatelj će biti upućen konzultacijama s tekstom kasnog Wittgensteinova opusa u kojemu problem ima formu: »Ja se ne snalazim« (povratno upućuje na aporetičku narav filozofije, odnosno na nezavršivost filozofskih problema koji jesu problemima tek u navedenoj Wittgensteinovoj definiciji).

»Ne možemo određivati sposobnost rješavanja problema kod filozofa prema znanstvenim mjerilima ili mjerilima svakodnevnog rješavanja problema.« (str. 39)

U poglavlju »Aporetičnost filozofskog mišljenja« autor produžuje misli koje je prethodno naglasio, odnosno dijeli dalje aporije na dvije vrste: (A) aporije jesu svi nerješivi problemi uopće i (B) aporije jesu posebna vrsta filozofskih problema. Stoji zaključkom poglavlja kako je riješen problem *contradictio in adiecto*. U »Tipologiji problemskih formi u filozofiji« autor predstavlja nekoliko vrsta aporetičkih formi: dilemu, antinomiju, paradoks. Zaključak prvog dijela sabran je u poglavlju imena »Problemi samotematizacije u filozofiji«, a u njemu autor predstavlja autološke momente kao specifičnu razlikovnost filozofskog mišljenja, a koja nije zabavljanje filozofa samima sobom, nego onaj postupak koji je izvoriste novih filozofskih spoznaja, odnosno novih problema i potencijalno novih načina ophođenja s njima (što je, doduše, po autorovu naputku, uputno dijalektički misliti).

Dalje u djelu slijedi prikaz metoda.

Kod dijalektičkog pristupa, dijalektika je vrhunska aporetička forma, štoviše – dijalektički kolopleti nerijetko i vode aporijama, pri čemu autor primjećuje, ponegdje, vulgariziranje i zlorabu metode (čak navodi kako je dijalektika ponegdje smatrana metodom privida, ili prividnom metodom – kod Kanta je to *logika privida* – koja Stvar dodatno komplicira), počevši od Hegela (ne, doduše, njegovom krivicom). Da bi se dijalektici vratila »atraktivnost« i kako bi okrenula prevlast analitičke metode, ona bi morala naslijediti probleme relevantne danas. Najvećim remek-djelom antičke dijalektike autor – slijedeći Hegela – označuje Platonov kasni dijalog *Parmenid*, u kojemu je rasprava organizirana oko temeljnih ontoloških pojmova bitka i nebitka, a što je (izraženo eksplicitnim autorovim stavom) upriličenje čiste dijalektičke forme, time i jedan od najtežih filozofskih tekstova uopće.

»Ono se sastoji u proceduri raščlanjivanja i ponovnog sastavljanja sadržaja pojmova, postavljanja hipoteza, te izvlačenja zaključaka iz suprotstavljenih teza, odnosno dolaženja do sasvim suprotnih konzekvenci.« (str. 71)

Kod Hegela dijalektika postaje filozofija kao takva, prativši eksplikaciju od *Enciklopedije filozofijskih znanosti*, *Filozofije povijesti i Znanosti logike* do *Fenomenologije duha*, ali ne samo to – dijalektika je ovdje ispostavljena kao »princip sveg samokretanja«. Nakon Platonova *Parmenida* i Hegelove radikalne primjene, autor spominje materijalistički obrat u filozofiji Marxa i Engelsa te produžetak u

divovskoj filozofiji Theodora Adorna (koji i piše *Tri studije o Hegelu*), o kojoj autor pita:

»Je li onda metoda 'negativne dijalektike' još metoda? Ili možda prije *antimetoda* (svojevrsna antimetodska metoda)?« (str. 76)

Aporetička forma paradoksa inherentna je dijalektičkoj metodi, stoga ne čudi da Smiljanić poglavlje završava citatom Friedricha Dürrenmatta:

»Tko se suoči s paradoksom, prepušta se stvarnosti.« (str. 79)

Kod obrazlaganja skeptičkog pristupa, autor dijeli skepsu na metodsku i radikalnu, pri čemu odustaje od ekstenzivne razradbe podjele jer, kako piše, jedna nerijetko prelazi u drugu. Kanonski slučajevi filozofskog skepticizma situirani su u skeptičkoj školi s kolovodom Pironom, u Montaigneovoj filozofiji, kod Humea, Descartesa itd., uz naglasak da je skepsa uvijek nužan sastojak procesa filozofiranja (da bismo uopće nešto doveli u pitanje, nužan je tzv. *pathos distance*), ali ne prelazi uvijek u način izvođenja problematizacije. Skeptičku metodu karakterizira subjektivni pristup, odnosno skeptik će suprotstavljenim stavovima tražiti opravdanja jednake plauzibilnosti; u nastavku neće dovesti u pitanje fenomenalnost subjektivnog iskustva, ali će svakako relativizirati supstancijaciju (podizanje u općost) ovog subjektivnog proživljaja. Autor potom navodi deset tropa (vrsta argumentativnih obrazaca) kako ih pronalazi kod Seksta Empirika. Skeptička je metoda također nužno aporetička forma, što je lako primijetiti već autološkim eksperimentom sumnjanja u sumnju samu (iako autor ranije naglašava kako je ovaj problem preduhitrio ili spretno obišao Descartes).

Kada je u pitanju kritički pristup, iako na prvi pogled može nalikovati skeptičkoj metodi, kritički pristup nema onu *a priori* sistema odbacujuću narav, odnosno kritički pristup pita o uvjetima mogućnosti spoznavanja, prije nego da tvrdi nemogućnost takvoga poduhvata. Naravno, autoru se u ovom smislu kao paradigmatični kritički filozof pokazuje Immanuel Kant sa svoja tri kanonska teksta, tri velike *kritike*. U antičkoj grčkoj, kritika se poimala u ograničenom smislu kritike umjetnosti, kod Kanta je to kritika (dotrenutne) metafizike, da bi u 20. stoljeću to postala kritika jezika, pripremajući teren za analitičku metodu (s kojom je, po autorovom mišljenju, često isprepletana – iako to ne mora biti slučaj, moguće je suljublje s drugim filozofskim metodama, primjerice – dijalektikom). Autor u ovom poglavlju spominje nekoliko filozofa koji su na tragu Kanta nastavili kritičku metodu, ali i poglede povjesničara filozofije

koji vide Aristotela kao također paradigma-tičan slučaj kritičkog mišljenja. Naposljetku, kritička filozofija ima – poput ostalih filozofskih pristupa – problem u okretu spram sebe same, odnosno bitno pitanje ostaje: kako je moguća samokritika? I na ovaj problem autor nudi rješenje posredstvom koncepcija filozofa Karla-Otta Apela (pretpostavke svake argumentacije) i Jürgena Habermasa (uvjeti komunikacije).

Kao kod kritike i skepse, Smiljanić piše kako je analitička metoda (iako preobražena u *analitičku filozofiju* i njene mnogobrojne izdanke, bivajući dominantnom strujom filozofije uopće) momentom svake (ozbiljne) filozofije, iako se sve ne zadržavaju na njoj. Prepoznati su tako analitički postupci već kod Aristotela, naravno – kod Kanta, kod Husserla, čak i kod Heideggera (koji je obrambeni stup tzv. kontinentalne, nasuprot analitičkoj struji filozofiranja). Komplementaran pristup analitičkom jest sintetički, koji je svoj (relativno) samostalan oblik zadobio u filozofiji klasičnog njemačkog idealizma, posebice kod Fichtea i Hegela. Analitička je metoda, dakako, zasluzna za izviranje i rast logike kao zasebnog ogranka filozofije. Analiziramo pojmove, djela, logičke forme, čak psihu, društvo i čitav niz fenomena. Problem analitičke metode jest zaključak da je besmisleno ono što se ne može analizirati (što počiva prvenstveno na zoru iskazivosti i određivanju adekvatnog jezika označavanja fenomenalnih skupina), stoga je pitanje o besmrtnosti duše besmisleno pitanje, kao uopće sva sila metafizičke problematike koja ne udovoljava kriterijima jasnosti upućivanja na stvar. Jasno, uzme li se u obzir »pragmatički obrat«, vrlo je jasno odbacivanje nečega tako nefunkcionalnoga kao što je to metafizika; jasno, ogranak korisnika analitičke metode sabranih pod imenom pragmatisti (američki), nisu u potpunosti odustali od bilo kakve vrijednosti metafizičkih postulata. Pred kraj poglavlja autor nudi primjer aporije (meta)analize kroz Russellov paradoks (»klasa svih klasa koje ne sadrže sebe«, što je nerješivo u oba smjera).

Iako autor prepoznaje momente korištenja hermeneutičkog pristupa u filozofiji od njenih početaka (primjerice, navodi strukturu Aristotelova apofantičkog suda) i kroz različite pokušaje interpretacije (religijskog) teksta (iako autor ne spominje Pascala, on može biti prepoznat kao jedan korisnik metode), u moderno doba je afirmiraju filozofi poput Schleiermachersa, Diltheya, nastavno s Heideggerom, Gadamerom itd. Najveći je problem hermeneutičke metode, po autoru, pronalazak i motiviranje *novine* u filozofiranju, uzimajući u obzir njeno inzistiranje na tumačenju već postojećih sadržaja. Snaga se pristupa očituje

u motu »k samim stvarima« jer želi zahvatiti sam izvor predmeta koji uzima u obzir. Aporija hermeneutičkog pristupa pronađena je također u momentu samorazumijevanja, odnosno »floskula«: »razumjeti autora bolje od njega samoga«, proizlazi iz nemogućnosti hermeneutičara da zahvati sve tumačenjske aspekte vlastite situacije, što je modus u koji lako ulazi tumačenjem autora spram kojih ima vremenski (situacijski) odmak. Pred kraj poglavlja autor zaključuje kako je veliki doprinos ovoga pristupa filozofiranju dokidanje drame »apsolutnog započinjanja«, želeći osvojiti svijest o vlastitim predrasudama.

U pogledu ludičkog pristupa, autor nazivak 'ludizam' (lat. *ludus* = igra) preuzima od nizozemskog povjesničara i filozofa Johana Huizinge, a spominje kako se zameci koncepta mogu pronaći već u Schillerovoj filozofiji. Ludički elementi su prisutni u filozofiji od antičkih početaka, posebice u sofističkim školama, u moderno doba razvijeni kod Nietzschea, a nastavljeni kod francuskih filozofa 20. stoljeća (Foucault, Derrida, Deleuze, Lyotard, Baudrillard i dr.), ali i kod drugih (primjerice – kod Petera Sloterdijka). Značenje riječi *ludus* gotovo je direktno prenosivo naravi metode, odnosno ono što obilježava ludičke filozofe (pored često korištenog aforističnog stila) jest igranje mišljenjem, njih ne sprječava baš ništa u tome da namjerno ulaze u proturječja, da izmještaju perspektive (»perspektivizam višesmislenosti«), da kroče neisprobanim stazama. Ludički pristup oslobađa kreativne potencijale filozofije. Wittgensteinov ludizam bi čak forme drugih pristupa (argument, interpretaciju, naraciju) gledao kao posebne vrste jezičkih igara. Autor primjećuje kako je još jedna od značajki ludičkog stila njegova tendencija da, tamo gdje čitatelj očekuje jedan smjer razvoja smisla, dobiva neočekivani – ludisti su skloni kršenju pravila, pače ovo uzimaju kao – po naravi metode – naslijeđeni moment. Prednost metode je otvaranje filozofije ostalim disciplinama (sociologiji, ekonomiji, psihoanalizi i dr.). Pred kraj poglavlja, autor korijenskim problemom ludizma označava određivanje vlastitog mjesta u diskurzivnim tokovima, te predstavlja različite načine na koji su navedeni filozofi ovo rješavali – također kao problem samorazumijevanja.

Na kraju pregleda, Smiljanić uvodi pristup još nepoznat filozofskoj metodologiji, kojemu alternative vidi u nazivku *arhitektonički*, odnosno *strukturnalni* pristup, ali odabire naziv »sistematski pristup«. Zаметke ili motivacije, čak natruhe razrade teorije sistema autor pronalazi i u ranijim filozofijama (primjerice, kod Kanta ili Hegela), ali ne ekstenzivni tip. Sistematski pristup »briše granice između filozofije i metafizofije« (str. 161), »sistem

